

6. Русов О. Видатки 8-ми українських губерній на початкову народну освіту / Олександр Русов // Світло. – 1914. – № 7–8. – С. 27–33.
7. ЦДІАУК. – Ф.445. – Оп. 1. – Спр. 185.
8. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 616. – Спр. 196.
9. ЦДІАУК. – Ф.707. – Оп. 225. – Спр. 188.

**Сергій Цимай**

### **«ЗЕЛЬМАН» ЯК СЮЖЕТ НАРОДНОГО ЖИТТЯ**

Сучасна увага до усної народної поетичної творчості українців зумовлена підвищеним інтересом до джерел її традиційної культури, вираженої в одному із жанрів народної творчості, а саме в українських народних драматичних іграх. Ці ігри містять в собі різноманітну і глибинну інформацію про життя, культуру, вірування народу, яка складає чималий інтерес для історії культури, народознавства, фольклористики, етнології.

Відома на Західній Україні народна гра «Зельман» до цього часу привертає увагу дослідників варіативністю трактувань цього твору. Жанрова специфіка «Зельмана» дозволяє розглядати цю весняну обрядову пісню як звичайну дитячу гру, як історичний фрагмент, що «обріс» легендами, та як фрагмент весняного ритуалу, що символізує об'єднання пари. Проблема інтерпретації постаті «Зельмана» та його ролі в житті українства залишається відкритим. З огляду на це дана тема є актуальною.

Фрагментарним дослідженням цієї тематики займалися такі дослідники, як Є. Бартмінський [2], В. Давидюк [4], побіжно представлену тему розглядали О. Воропай [6], С. Щербак [1] та ін.

Українським народним дидактичним іграм притаманна наявність таких ключових персонажів, як: царенко, король, воротар та Зельман. Характерною особливістю для українських народних ігор є діалогічна форма викладу подій, розподіл ролей, створення нетрадиційного дійства і наявність багатой символіки. Сама драматична дія у цих іграх загалом побудована на суперечках, зіткненнях між певними образами, персонажами, групами. Розподіл учасників на дві групи, можливо, відповідає двом колишнім родам, у якому представники одного роду ідуть до іншого сватати собі дівчину. Знаходження дівчини в середині кола, можливість її заховатися, призводить до конфліктної ситуації, хоча це, по суті, традиційне ховання молодої перед родом молодого. Розв'язкою цього конфлікту є плата за прохід, викупом обов'язково повинна бути дівчина [1].

Відомості про цього ігрового персонажа ми можемо віднайти як в західноукраїнських так і в польських джерелах. Найбільшого поширення

та різноманітності у варіантах тексту цієї гаївки віднаходимо в зоні польсько-українського кордону [2].

Гра виконувалася навесні і піднімала властиву для цього календарного періоду шлюбну тему. В місцях її виконання вважалася гаївкою. В тексті гаївки Зельман з усією родиною, до складу якої входять його брат і Зельманова, виїжджає по дівку, в деяких варіантах – по Дану. За дівчину Зельман пропонує різні речі [3].

Зокрема, дослідник Є. Бартмінський наводить хронологічний ланцюжок видозміни «багатств», які Зельман пропонує родині дівчини:

1882 – Кольберг: Зельман пропонує за панну «грунт»: «жидівський», «вірменський», «воловський», «угорський», «польський», «московський», «французький».

1890 – Гнатюк: Зельман обіцяє за панну «грунт»: «холопський», «дияконські», «попівський», «панський».

1902 – Колесса: Зельман пропонує «грунт»: «французький», «турецький», «циганський», «панський» [2].

Важливим моментом для трактування тексту цієї гаївки є те, що громада не погоджується віддавати панну і проганяє всю його родину. Причини такого поводження з заїжджою родиною різні варіанти пісень визначають по-різному: «ми Зельмана не знаємо, йому дани не даємо», «а ми панни не маємо, на такий грунт не даємо», «а ми панну маємо, на той хліб не даємо», «ми кралю маємо, на такий хліб не даємо» (на вівсяний або ячмінний), «ми кралю маємо, на такий грунт не даємо» (на «малайний», «на жидівський грунт»).

Причини цього можна віднайти в етнічному підґрунті. Місцева громада не сприймає Зельмана як гідного нареченого. В цьому сенсі «грунт» Зельмана означає чужерідність цього персонажу українській громаді, найчастіше зустрічається та версія, де він асоціюється з єврейською громадою. Відповідь на питання про те «на який грунт?» віддають дівчину, можна інтерпретувати «яким буде життя цієї дівчини?».

Головний зміст гаївки сумніву не викликає – це етнічно-господарська несумісність Зельмана з населенням, до якого він приїхав по дівку. Склад родини, яка примандрувала з ним, нагадує весільну делегацію. Кінною упряжжю всією родиною, за виїмкою батьків, так само як Зельман, зазвичай їздять під час весілля по молоду. Весільний обряд у цій своїй частині відобразив ті суспільно-громадські умови, коли всі мешканці одного поселення були родичами. Оскільки ж шлюб вимагав дотримання родової екзогамії, одруження відбувалися між селами. Відтоді віз із родиною став неодмінним атрибутом весілля [3].

У 1928 р. Грицак записує ще один варіант цієї пісні, де Зельман пропонує за панну хліб: вівсяний, ячмінний, пшеничний. Головною причиною відмови дати дівчину Зельманові стає вівсяний чи ячмінний

хліб. У межах України такий споживали в гірських місцевостях, де пшениця чи жито не досягають. А там, як відомо, і досі проживають нащадки фракійців, на що вказує топоніміка. У такий спосіб гра міфологізує стосунки між двома сусідніми етнічними гілками, які не сходяться між собою в шлюбах через істотні відмінності в побуті. У 1957 р. Олещук записує версію за якою, Зельман хоче заплатити бусами, фартушком або спідничкою, але отримує дівчину за талери. У 1946-1974 рр. – Зельман представляється почергово як рядовий солдат, капрал, сержант, поручик, полковник, нарешті як генерал – і лише тоді отримує панну [2].

Це ще один факт, який доводить можливість співвіднесення народної гри з початком шлюбного сезону і відображається як обрядова пісня весняно-літнього календарного циклу.

Розглядаючи українські народні ігри, ми знаходимо персонаж Зельмана в великодній забаві «Стодола» [4]. Хлопці сідають один другому на плечі, скільки перший може втримати та йдуть «стодолою» кругом церкви, приспівуючи:

«Їде, їде Зельман  
їде, їде його брат  
і його дружина,  
їде, їде Зельманова  
відкривати церкву знову».

Час від часу міняються хлопці, а хто найдовше протримається, той стає переможцем у грі. Тут ми бачимо Зельмана, як уже одруженого чоловіка [5]. Певний період часу побутувала версія, що назва «Зельман», пов'язана з якоюсь історичною особою, яка із ключаря-орендаря, що відмикає церкву, перетворилася на міфічного ключаря, що відмикає весною небо і сонце. Прикладом цього є вірш Богдана-Ігоря Антонича «Зельман»:

Закрутився світ безкрай,  
зелень на землі й на небі.  
Ой, дівчатам заплітають  
у волосся сонця гребінь.  
День зелений, день хрещатий,  
герці радісних лошат.  
В пісні важко передати те,  
чим крилиться душа.  
Їде Зельман білим возом,  
тропарями дзвонить ранок.  
О, скажи, весільна лозо,  
чому в серці хмільно й п'яно?[6]

Отже, у Зельмана вірили наші предки, ще й як у силу пробудження весняної природи.

Підбиваючи підсумки, варто сказати що відтворення процесу сватання в українських народних драматичних іграх безпосередньо передається за допомогою словесно-хореографічних засобів, які виявляються іноді в загальних обрисах з моментами правдивості, але все ж таки набуваючи художніх якостей. Ігри цього типу перш за все, мають невеличкі тексти із сюжетами народного життя, яким властива напруженість ситуації, динамічність дії, жвавість і дотепність діалогу, натуралістичність описів, реакцій, деталей обстановки, контрастність слів та виразів.

Ця гра фіксує загальну картину мислення, історичний фон та наявність гумору, який виступає як форма жанрового висловлення, що призводить до конфліктної ситуації. Розглядаючи «Зельман», і як народну гру, і як календарно-обрядову пісню, ми можемо віднайти в ній цінний матеріал для дослідження українських традицій.

#### Джерела та література

1. Щербак С. Українські весняні танково-ігрові пісні (деякі проблеми генезису й семантики). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/799.pdf>
2. Бартминський Е. Весенняя игра «Жельман»: пример паратекста с польско-украинского пограничья. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://folkcentr.ru/wp-content/uploads/2013/12/1-722.pdf>
3. Давидюк В. «Їде, їде Зельман» (до питання генези одного ігрового персонажа). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18171/04-Davidyuk.pdf?sequence=1>
4. Історія святкування Пасхи.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://abetka.ukrlife.org/velykden3.htm>
5. Андрійчук М. Український фольклор про єврейство.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2603>
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Весна.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ukrlegenda.org/zvychai\\_nashoho\\_narodu/istorychni\\_motyvy.php](http://www.ukrlegenda.org/zvychai_nashoho_narodu/istorychni_motyvy.php)

**Віталій Масненко**

### **«ІСТОРІЯ ХВОРОБИ» В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО ЯК БІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ. ЧАСТИНА ДРУГА \***

У центрі уваги другої частини запропонованої розвідки (перша частина надрукована у збірнику наукових праць «Двадцять четверта березнева наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах:

---

\* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом (№Ф67/8-2015) «Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів: компаративний аналіз».